

ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ВИТОКИ АНТИПСИХІАТРИЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ СУБ'ЄКТА В ФІЛОСОФІЇ С. К'ЄРКЕГОРА.

В. М. Скиртач

к. філос. н., доцент, доцент кафедри філософії, соціально-політичних і правових наук Донбаського державного педагогічного університету
(Слов'янськ, Україна)
Skirtach_vi@mail.ru

Р. С. Мартинов

к. філос. н., доцент, доцент кафедри філософії, соціально-політичних і правових наук Донбаського державного педагогічного університету
(Слов'янськ, Україна)
Bucefal_M@mail.ru

Анотація

Виолета Михайловна Скиртач, Роман Сергеевич Мартинов. Екзистенціальні джерела на антипсихіатрична концепція за субекта във философията на С. Киркегор. В статията се показва по какъв начин философията на С. Киркегор отговаря на актуалните въпроси за природата на психичното заболяване и може да служи за определена методология на общохуманитарните изследвания. Доказано е, че класическата психиатрия не винаги дава правилна представа за вътрешния свят на безумния човек. Философията на С.Киркегор способства за възникването на алтернативни подходи в разбирането на природата на психичните заболявания. Причината за обръщането към екзистенціальните идеи на С.Киркегор е заложено в неговата философия начало на развенчаването на ориентацията както спрямо чисто вътрешните психоемоционални състояния на личността извън съхраняването на техните външни комуникативни и социални граници (което се наблюдава при психически болните хора), така и върху ориентацията с доминиране на чисто външното – съблюдаване на социалните норми, носене на социални маски (което е характерно за „нормалните“ хора). Но и едното и другото състояние могат да доведат до нарушения в нормалното протичане на психичните процеси, т.е. да бъдат „онтологически лъжливи“. Само субектът, правилно идентифициращ се в обкръжаващия свят и способен на комуникация, може да се намира в „онтологическа безопасност“. Проблемът обаче тук се крие не само в отделния субект, но и в съвременната култура като цяло, която също така доста често може да се движи по „онтологически неверен курс“. Съорен Киркегор предлага методика, която използват и активно развиват някои съвременни антипсихиатри – лечение на пациентите чрез осъзнаване от тях на своя страх и отчаяние по пътя на преодоляването на болезнените симптоми и достигане на състояние на личностна свобода.

Ключови думи: субект, антипсихиатрия, екзистенция, феноменология, съзнание, безумие.

Abstract

Violeta Skirtach, Roman Martynov. The existential source of anti-psychiatry conception of the subject in philosophy of S. Kierkegaard.

The article reveals how S. Kierkegaard's philosophy as the existential source of the concept of subject in anti-psychiatry answers the current questions about the nature of mental disorder and can serve as a certain methodology of humanities research.

It is proved that classical psychiatry provides wrong idea of the inner world of the mad person. Philosophy of S. Kierkegaard implemented the alternative view on the nature of mentally ill person by means of deep penetration into the person's experience. The way of being of human world including the mad one as the structure of the relationship which the person creates himself is identified there in the article. On the assumption of this unity it is possible to consider mental disorders as an extreme degree of inauthenticity, remoteness from the free-transcending, when probabilistic nature of existence is not apparent, and statically complete worlds are created. The reason for applying to the existential ideas of S. Kierkegaard is that in his philosophy the beginning of dethronement as orientation on a purely internal states, without saving the external communication and social boundaries (which is observed in psychiatric patients), as well as orientation of the external - compliance of social norms, wearing of social masks (which is typical for «normal» people) was laid. But the one and the other state may be ontologically false. Only the subject, that correctly identifies itself and is able to communicate, can be in ontological safety. But the problem here is not just in a separate subject, but also in the culture as a whole, which can often move in the ontologically wrong way. Soren Kierkegaard offers a methodology that is used and actively developed by some modern anti-psychiatrists - through the awareness oneself's fear and despair to overcome the disease and come to personal freedom.

Keywords: subject, Anti-Psychiatry, existence, phenomenology, consciousness, madness.

Аннотация

Виолетта Михайловна Скиртач, Роман Сергеевич Мартынов. Экзистенциальные истоки антипсихиатрической концепции субъекта в философия С. Кьеркегора.

В статье показано, каким образом философия С. Кьеркегора отвечает на актуальные вопросы о природе психического заболевания и может служить определенной методологией общегуманитарных исследований. Доказано, что классическая психиатрия не всегда дает правильное представление о внутреннем мире безумного человека. Философия С. Кьеркегора способствовала возникновению альтернативных подходов и понимания природы психических заболеваний. Причиной обращения к экзистенциальным идеям С. Кьеркегора заложенное в его философии начало развенчания ориентации как на сугубо внутренние психоэмоциональные состояния личности вне сохранения их внешних коммуникативных и социальных границ (что наблюдается у психически больных людей), так и ориентации с доминированием сугубо на внешнее – соблюдение социальных норм, ношение социальных

масок (что характерно для «нормальных» людей). Но и то, и другое состояние могут приводить к нарушениям нормального протекания психических процессов, т. е., быть «онтологически ложными». Только субъект, правильно идентифицирующий себя в окружающем мире и способный на коммуникацию, может находиться в «онтологической безопасности». Проблема, однако, здесь кроется не только в отдельном субъекте, но и в современной культуре в целом, которая также довольно часто может двигаться по «онтологически неверному курсу». Серен Кьеркегор и предлагает методiku, которую используют и активно развивают некоторые современные антипсихиатры, - лечение пациентов через осознание ими своего страха и отчаяния на пути преодоления болезненных симптомов, и достижения состояния личной свободы.

Ключевые слова: субъект, антипсихиатрия, экзистенция, феноменология, сознание, безумие.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими завданнями. Екзистенційна філософія відкидає фрагментарне дослідження особистості як сукупності реакцій або соціальних ролей, а розглядає її таким чином, яким вона творить власне існування в світі. Саме тому важливою є актуалізація певних напрямків в екзистенційній філософії, що впливають з к'єркегорівської філософії та мають слугувати певною методологією загальногуманітарних наук, зокрема психології і психіатрії. Актуалізація к'єркегорівських ідей має дати альтернативну класичним підходам відповідь на природу психічного захворювання, подолати позитивістське уявлення про людину та психічне захворювання, показати гуманістичний зміст антипсихіатрії, яка змінила розуміння причин психічних негараздів та сприяла подоланню відчуження психічно хворих людей суспільства.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання зазначеної проблеми. ХХ століття позначилося певним синтезом філософії та психіатрії. Філософія відкрила для себе божевільня в якості можливого інструменту осягнення людини і світу, а психіатрія почала запозичувати філософську методологію аналізу реальності. Результатом такого синтезу можна вважати і виникнення антипсихіатрії. Ключовими проблемами, які піднімаються у цьому напрямкові, визнаються проблеми обмеження психіатрії як способу соціального контролю, проблеми екзистенціальних витоків психічного розладу, онтологічних вимірів психічного захворювання, місце божевільного в суспільстві, придушення особистості та функціонування інститутів влади, особливостей міжособистісної комунікації тощо.

Саме з цієї причини її контекстуальні дослідження є доволі поширеними. Однак, на нашу думку, варто іще раз звернутися до висвітлення процесів становлення антипсихіатрії, оскільки саме тут присутні невиявлені інтенції, що є актуальними як для сьогоденних філософських дискусій, так і для сучасних соціально-політичних реалій.

Становлення антипсихіатрії та окремі розробки її видатних представників Р. Лейнга, Купера, Т. Саса досліджували такі автори, як М. Т. Берлім, О. А. Власова, О. В. Косілова, Р. Портер, О. А. Ромек, О. М. Руткевич, М. П. Флек, , Г. Фриман та ін. В Україні дослідження, присвячені антипсихіатрії, є менш чисельними (до них відносяться розробки Г. Д. Ємельяненко, Д. М. Єсипенка, В. В. Ляха, Г. Д. Омелаєнко, К. Ю. Райди, Р. Самчука, С. С. Світашева тощо); проте, розгорнутий аналіз антипсихіатрії до цього часу не робився, і не існує жодного спеціального монографічного дослідження, яке б стосувалося цього напрямку сучасної психології та спеціального руху у лікарській практиці.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Саме тому метою нашої статті є дослідження філософії С. К'єркегора у якості теоретичної передумови становлення концепції суб'єкта в сучасній антипсихіатрії.

Уточнення окремих частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. Для виконання поставленого завдання необхідно показати зв'язок екзистенційних вимірів в концепції суб'єкта у філософії С. К'єркегора та порівняти їх з теоретичними засадами сучасної анти психіатрії, що стосуються визначення параметрів людської особистості. Адже ізоляція, яка існувала в соціальній історії та картезіанській рефлексії, охоплювала все поле іншості, не розрізняючи божевільних, злочинців, у певному сенсі, – неповнолітніх, бідних, жіноцтво тощо. І будь - яка аномалія по відношенню до «нормального» розуму, розумілася як викривлене відображення самого когіто. Отже, проблема полягає у тому, щоби показати екзистенціально-феноменологічну доцільність зображення світу людини, зокрема, й людини безумної, зображення, яке не має зводитися лише до наукових понятійних конструкцій класичного взірця, представленого наукою Модерну. Всупереч уявленням, притаманним класичній традиції, потрібно довести, що навряд чи можна відшукати однакову для всіх «нормальну» реальність. Адже світ психічно хворої людини, на глибоке переконання представників антипсихіатрії, є осмисленим світом, навіть у тому випадку, коли ми його не розуміємо.

Виклад основного матеріалу. Для висвітлення цієї проблеми потрібно залучити потужну західно - європейську традицію, що сягає своїм коренням до спадщини С. К'єркегора, який обґрунтовував значимість віри у якості протилежності домінуючим на той час гегелівським ідеям раціоналізму, жорсткої причинності. У філософії С. К'єркегора були передбачені провідні мотиви феноменології та екзистенціалізму ХХ століття, представленого працями таких видатних мислителів, як Е. Гуссерль, К. Ясперс, М. Гайдеггер, Ж.-П. Сартр, М. Мерло-Понті та ін. С. К'єркегор вибудовував свої міркування довкола проблеми екзистенції суб'єкта. Він вважав, що життєвий вибір людини зумовлений саме її суб'єктивною активністю, яка не може бути повністю зведеною до підпорядкування і слідуванню чітким законам абстрактного мислення.

На думку датського філософа, раціональне мислення схоплює

лише поверхневий шар людської реальності, не проникаючи у її глибини, не осмислюючи усі її вияви та інтенції, що пов'язані, зокрема, з різними вимірами духовного життя людської істоти. К'єркегор розглядав вади суб'єкта у нестачі його особистісної рефлексії. Він виходив з того, що початкова структура суб'єкта організована у якості певного Я, «завдання якого - становлення самого себе; і, будучи таким, Я ніколи не позбавлене кутів, ... ці кути слід зміцнювати, а не пом'якшувати, це Я жодним чином не повинно зі страху перед іншими відмовлятися бути собою, бути собою повністю, у всій своїй особливості... тієї особливості, в якій являєшся дійсно собою для самого себе. Однак, крім того відчаю, який наосліп заглиблюється в нескінченне, аж до втрати Я, існує й інший різновид відчаю, який дозволяє як би незаконно позбавляти себе свого Я. ...Зневірений ... не насмілюється в себе вірити і ... бути собою, а тому вважає, що простіше і надійніше походити на інших, бути втіленим мавпуванням... Ціною втрати свого Я такий зневірений негайно ж знаходить нескінченну спритність, завдяки якій ...досягає успіху в світі. Кругла як галька, людина котиться всюди як розмінна монета. Її не тільки не приймають за зневіреного, навпаки, це якраз така людина, яка потрібна» [1, 163].

С. К'єркегор вважав, що лише в ситуації, пов'язаній з граничним стражданням і відчаєм, у суб'єкта виявляється реальне бажання заглибитися у дослідження своєї власної сутності. Тим самим він привніс у філософію питання не лише про те, чи варто бути людиною взагалі, але й про те, якою цій людині потрібно бути. Він розглядав переживання провини і неспокою не в якості афектів, а в якості, що укорінені у онтологію її існування. Неспокій, за К'єркегором, є станом суб'єкта, що виникає у разі його зіткнення з проблемою реалізації його сутнісних сил. Суб'єкт завжди відчуває провину через те, що він реалізує далеко не весь свій потенціал, віддає перевагу одному, а не іншому рішення. Провина у К'єркегора багатовимірна. Вона пов'язана з нездатністю абсолютного саморозкриття та стосується внутрішнього світу (онтологічна провинна), з неможливістю повністю зрозуміти іншого (комунікативна провинна) і, нарешті, з втратою єдності з зовнішнім буттям.

Згідно з К'єркегором, страх має таке ж значення, як і любов. Становлення суб'єкта є складним проектом, і далеко не кожному вдається його виконати. Метою будь-кого є спроба стати людиною у багато вимірності її індивідуальних та соціальних означень. Відмова від спроб самоздійснення (якщо інтерпретувати сенс його філософії) й призводить до виникнення негативних почуттів, які у разі їхньої постійної присутності, «відбування» у психоемоційному стані людської істоти, й призводять до виникнення неврозів та різноманітних фобій. Цей момент був частково присутній і в процесах становлення екзистенціально-феноменологічного мислення, яке також спрямовує до більш глибокого розуміння душевного світу іншої особистості через занурення в її досвід, співпереживання, безоцінне прийняття.

Так, засновуючись на ідеях С. К'єркегора та критикуючи позитивістську і натуралістичну філософію за жорсткий детермінізм,

Е. Гуссерль вважав, що зведення духовного світу людини тільки до об'єктивних чинників і тілесних вимірів неминуче призводить до кризи наук про людину. Наслідком цього і стає панування ірраціоналізму.

Гуссерль відкидав детерміністський принцип витлумачення психічних явищ через те, що суб'єктивний смисл та причинність суперечать одне іншому. Феноменологічна традиція у психіатрії виходить із того, що об'єктивістські теорії не дають правильного розуміння внутрішнього світу невротика. Суб'єкту, зокрема, й психічнохворому, надано те, що спрямовує його у житті, можливості, які він здатний реалізувати, налаштованість на щось у світі.

Свідомість завжди є усвідомленням, переживанням предмету, а предмет є тим, що виявляється лише в акті свідомості, висвітлює, конститує людське буття. Через це завдання психолога Гуссерль вбачав у спостереженні інтенціональних актів, що конституують предмет та пов'язані одне з іншим не лише причинними взаємозв'язками, але й мотивацією.

Прямуючи у рідні екзистенціально- феноменологічної традиції, Л. Бінсвангер також свого часу зазначив, що маніакальна «абнорма» є спільною для усіх світів, які конструюються маніакальною свідомістю. Психічнохворий перебуває, у цьому сенсі, у своєму власному світі. Причину його захворювання Л. Бінсвангер вбачав у первинній звуженості можливого об'єкту його екзистенції, що, на його думку, й призводило до неспроможності вірного усвідомлення численних феноменів як вагомих складових життєвого світу особистості. Такі феномени й залишаються за «обрієм» її життєвого світу горизонтом, викликаючи при цьому неусвідомлювану тривогу, страх та відчай. Л. Бінсвангер свого часу доволі аргументовано довів, що всі невротичні вияви відбуваються через те, що «буття-в-світі» має особливу «конфігурацію», що створюється ще в дитинстві. Будь – яке переживання може перетворитися на джерело іншого відчуття, проте, не зумовлює його доконечно. Якщо свідомість є потоком певних переживань, то мета психотерапевта і вбачалася у необхідності усвідомлення, виявлення, осмислення цього потоку переживань як певної єдності та наступного його корегування.

Своє відтворення ідеї екзистенціальної психотерапії отримали і в русі, який отримав назву «антипсихіатрія». У дослідженнях сучасних авторів він постає як цілісний феномен, що синтезує філософію, психологію, психотерапію, психоаналіз, політику, етику тощо. Засновник цього руху британський психіатр Рональд Лейнг виходив з того, що екзистенціалізовані різновиди гуманітарної теорії й, зокрема, екзистенціальна феноменологія спроможні не тільки описувати внутрішній досвід людини у відомій термінології, але й структурувати його у контексті особистісного «буття - у - світі». Поняття клінічної психіатрії та психопатології Лейнг відкидав як неприпустимі у практиці розуміння та лікування психічних захворювань, оскільки вони, на його думку, не враховували феномен з цілісності людського існування, покладаючи натомість у підґрунтя свого концептуального підходу дихотомію духовного й тілесного. Останній варіант концептуального розуміння, як це зазначав Р. Лейнг, був спроможний

біологічне функціонування психіки людини, але у спробах зрозуміти людину як особистість, з усіма особливостями її духовного та психічного існування залишався безсилим.

Так, природничо - наукові дані розкривають закономірності функціонування людини як біологічного організму, але вони не дають розуміння її життя як особистості. Тому психологія і психіатрія, що спираються на такі дані дають невірне тлумачення сутності та функціонування внутрішнього світу душевнохворої людини. Найбільш адекватною формою його розуміння у цьому випадку і є екзистенціальна феноменологія. Божевілля тут може бути дослідженим і у контексті міжособистісної комунікації, у якій феноменологічно висвітлюється зрозумілість або незрозумілість вчинків та мікувань людини.

Так само як і його попередники, Лейнг спирався у своїй концепції на ідеї С. К'єркегора та інших філософів - екзистенціалістів, але дещо їх переосмислив. Він виходив з того, що тільки автономна індивідуальність у стані ідентичності та спроможності до комунікації може відчувати себе в «онтологічній безпеці». Людина ж у звичайному житті може відчувати себе саму більш нереальною, аніж реальною, небезпечно відрізнятись від інших людей; її унікальність і автономність може ставитися під запитання. Вона може відчувати себе і несубстанційною, може бути нездатна дозволити самій собі думати, що речовина, з якої вона зроблена, є справжньою, доброю і цінною. Він може відчувати своє «Я» частково відчуженим від її тіла. Людська істота у станів «онтологічної небезпеки» «постійно стурбована збереженням самої себе, звичайні умови життя загрожують її нижньому порогу безпеки» [2, 37]. Онтологічна небезпечність відчувається як безперервна загроза її особистістому існуванню, як тривога. «Кожен контакт з реальністю сприймається нею як щось жахливе, як загроза «прориву» невідомих сил. Цей страх переноситься і на міжособистісні стосунки: людину лякає можливість стати не більше ніж річчю в світі іншого, що не володіє власним життям, власним буттям» [2, 43].

Щоб уникнути онтологічної невпевненості, психотична особистість деперсоналізує інших. «У результаті вона потрапляє в замкнене коло. Чим більше людина перетворює інших в об'єкти, тим меншою стає її власна «онтологічна безпека». Її відсутність виявляється, насамперед, у феномені відриву свідомості від тіла, а індивід відчуває власне тіло лише як один з об'єктів у світі, а не як осередок своєї індивідуальності. Тіло стає для нього носієм «помилкового Я», від якого повністю відривається «внутрішнє», «справжнє Я». Воно не бере прямої участі в діях тіла, створює за допомогою уяви далекі від реальності образи, розвиває складну систему відносин з власним тілом, намагається «створити взаємини з особистостями і речами всередині індивідуума взагалі поза зверненням по допомогу до зовнішнього світу особистості» [2, 71]. У результаті такого хибного структурування психіки та внутрішнього Я, світ, наданий власній тілесності, сприймається як ворожий та безглуздий. Психічно хворий суб'єкт боїться будь - якого контакту з світом, оскільки вбачає у

цьому загрозу внутрішньому Я. Він змушений поринути у світ власних образів та примар (відомий фільм Рона Говарда «Ігри розуму» у цілому вірно показує механізм такого відходу). Російська дослідниця антипсихіатрії О. Ромек зазначає: «Зауважимо, Лейнг вважає шизофренію розладом особистості, а не просто альтернативної «картиною світу», оцінює «зовнішні» Я пацієнтів як «помилкові», але замість абстрактних психіатричних норм використовує в якості критерію деперсоналізації ступінь руйнування міжособистісних відносин, до яких включений індивід» [3, 18].

Висновки. Філософія С. К'єркегора уможливила альтернативний погляд на природу психічно хворої людини шляхом глибокого проникнення у її переживання. Його філософія остаточно зліквідувала картезіанський спосіб розуміння людини у її розподілі на психіку й тіло, суб'єкт та об'єкт. У подальшому екзистенційна філософія та антипсихіатрія виходили із розуміння світу як особливої структури взаємозв'язків, що створюються й за участю суб'єктів екзистенційного процесу. Антипсихіатри, пройшовши шлях від С. К'єркегора до Р. Лейнга, Т. Саса та ін., розуміють людину, насамперед, як неподільне ціле. Виходячи з цієї цілісності можна розглядати психічні порушення як крайній ступінь несправжності та неспроможності здійснювати свобідне трансцендування. Як стан у якому відсутня здатність людини вбачати ймовірнісний характер буття.

Література

1. К'єркегор С. Болезнь к смерти. Перевод С. А. Исаева //К'єркегор С. Страх и трепет. М.: Республика, 1993. С. 251-350.
2. Лэнг Р. Д. Расколотое «Я»: пер. с англ. - СПб.: Белый Кролик. 1995. - 352 с.
3. Ромек Е.А. Психотерапия: рождение науки и профессии. - Ростов-на-Дону: ООО «Мини Тайп», 2005.- 392 с.

© Violeta Skirtach, Roman Martynov